

Haxhi ADEMI

**PUSHTIMI BULLGAR I KOSOVËS NË DY LUFTËRAT
BOTËRORE: ANALIZË KRAHASUESE**

Abstrakt:

Kosova, për shkak të pozicionit të saj strategjik, ishte objektiv i fuqive të ndryshme gjatë dy Luftërave Botërore, përfshirë edhe Bullgarinë, që pushtoi një pjesë të saj gjatë Luftës së Parë Botërore (1915-1918) dhe Luftës së Dytë Botërore (1941-1944). Edhe pse konteksti politik dhe ushtarak ndryshonte gjatë këtyre periudhave, ka pasur disa ngjashmëri dhe dallime në mënyrën se si u menaxhua pushtimi bullgar. Në këtë studim janë trajtuar dallimet dhe ngjashmëritë e pushtimit bullgar mbi Kosovën dhe popullatën e saj në politikat administrative, ekonomike dhe ushtarake të të dyja periudhave të luftës. Kam analizuar se si këto politika ndikuan në jetën e përditshme të popullsisë lokale dhe si ato u reflektuan në shoqërinë kosovare në kontekstin e ndryshimeve dhe zhvillimeve të kohës. Sipas burimeve historike, gjatë të dy periudhave, Bullgaria vendosi administratë ushtarake dhe qeverisje direkte në pjesët e Kosovës që kontrollonte. Shqiptarët u përballën me shtypje të vazhdueshme dhe përpjekje për të eliminuar çdo formë rezistence ndaj autoriteteve bullgare. Politika e bullgarizimit synonte jo vetëm ndryshimin e identitetit të rajonit, por edhe vendosjen e funksionarëve bullgarë në administratën e Kosovës, si dhe ndalimin e përdorimit të gjuhës shqipe në administratë dhe në shkolla. Ky studim ofron një interpretim të detajuar të këtyre proceseve dhe një analizë krahasimtare të pushtimeve të Bullgarisë gjatë dy periudhave të Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore, duke hedhur dritë mbi mënyrën se si politika e bullgarizimit ka pasur ndikim të drejtpërdrejtë në kulturën dhe identitetin kombëtar të

popullsisë shqiptare në këtë rajon të Ballkanit. Në këtë kontekst, studimi synon të ofrojë një tablo të rëndësishme për periudhën e pushtimit bullgar dhe të nxjerrë në pah aspekte të rëndësishme të trajtimit të popullsisë lokale, duke vlerësuar përpjekjet e shqiptarëve për të ruajtur identitetin e tyre kombëtar dhe për të rezistuar ndaj përpjekjeve për t'i asimiluar.

Fjalët kyç: Kosova, zona e pushtimit bullgar në Kosovë, Lufta e Parë Botërore, Lufta e Dytë Botërore.

Zona e pushtimit bullgar në Kosovë gjatë Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore

Në të dyja Luftërat Botërore, Bullgaria ishte aleate me forcat qendrore (Gjermaninë dhe Austro-Hungarinë gjatë Luftës së Parë, dhe me Gjermaninë dhe Italinë gjatë Luftës së Dytë). Kjo aleancë u reflektua në veprimet ushtarake dhe kontrollin e përbashkët të territoreve, përfshirë Kosovën.

Gjatë Luftës së Parë Botërore (1914-1918) gjendja e shqiptarëve të Kosovës ishte tejet e rënd dhe e pasigurt, për shkak të disa arsyeve. *Së pari*, shqiptarët sapo ishin shkëputur nga trangu i Shqipërisë natyrore dhe përjetuan një periudhë të vështirë, për shkak të pushtimit serbo-malazez të vitit 1912.* Pushtim ndikoi drejtpërdrejt

* Kosova dhe viset e tjera, të cilat u shkëputën nga shteti i tyre amë, Shqipëria, më 1913, si rezultat i vendimeve të Konferencës së Ambasadorëve në Londër, kaluan në një periudhë të rëndë politike, shoqërore dhe ekonomike. Kjo periudhë shënoi një ngjarje të rëndësishme historike, që ndikoi drejtpërdrejt në fatin e shqiptarëve të Kosovës dhe të trevave të tjera. Nga viti 1912, shqiptarët e Kosovës dhe të viseve të tjera u përballën me një gjendje të rënduar për shkak të politikës diskriminuese dhe represive të Beogradit. Në këtë kontekst, shqiptarët e Kosovës iu nënshtruan një sërë masash represive, që përfshinin dhunën, vrasjet masive dhe shpërnguljen e dhunshme të qindra-mijëra individëve. Këto ishin vetëm disa nga format më ekstreme të shfrytëzimit dhe nënshtrimit të popullsisë shqiptare në këtë periudhë. Pushteti serb në Kosovë zbatoi një politikë të drejtpërdrejtë të asimilimit dhe eliminimit të çdo forme të identitetit shqiptar, duke përdorur dhunën si mjet kryesor

në shkatërrimin e strukturave shoqërore dhe kulturore të Kosovës dhe të viset shqiptare. Së dyti, gjatë Luftës së Parë Botërore, Kosova u nda në dy zona të pushtimit: njëra u administrua nga Perandoria Austro-Hungareze dhe tjetra nga pushteti bullgar. Kështu Kosova ishte e ndarë dhe e pushtuar. Pushtimi bullgar synonte një politikë të asimilimit të shpejtë dhe të dhunshëm të popullsisë shqiptare. Një nga objektivat kryesorë të politikës bullgare ishte shkatërrimi i çdo forme të identitetit kombëtar shqiptar, duke u përpjekur për të imponuar kulturën dhe gjuhën bullgare, përmes një administrate ushtarake dhe masave ekstreme të shtypjes. Pas pushtimit të Kosovës nga Austro-Hungaria dhe Bullgaria në vitin 1915, territori u nda në dy zona administrimi, ku zona bullgare përfshinte kryesisht trevat jugore dhe juglindore të Kosovës.¹

Kjo ndarje u përcaktua fillimisht nga marrëveshja e 6 shtatorit 1915 dhe u finalizua më 1 prill 1916.² Sipas kësaj marrëveshjeje, kufiri në territorin e Kosovës fillonte nga rrjedha e lumit Llap dhe zbriste deri te gryka e lumit Sitnicë. Nga aty vazhdonte 1,5 kilometra në juglindje të Mikushnicës drejt malit Çiçavicë, përshkonte zonën deri te derdhja e kroit të Rakoshit në Klinë dhe më tej ndiqte vijën e lumit Drin, duke u mbështetur në kufijtë e vjetër serbo-malazezë, deri në juglindje të Gjakovës.³ Pra, zona e pushtimit bullgar përfshinte territoret strategjike dhe me rëndësi ekonomike, si Podujevën (Llapin), Prishtinën, Gjilanin, Kamenicën, Vitinë, Kaçanikun, Ferizajn, Lipjanin, Drenasin, Suharekën, Rahovecin dhe Prizrenin.⁴ Këto

për të realizuar qëllimet e tij. Nicola Goy, *Lindja e Shqipërisë*, Tiranë: botime Pegi, 2012, 53-81.

¹ Петар Стојанов, Македонија за време на балканските и Првата светска војна (1912-1918), Скопје, 291-292; Limon Rushiti, *Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1913-1918*, Prishtinë, 1986, 174.

² Велики рат Србије за ослобођења и уједињења Срба, Хрвата, Словенаца, Кн. X, 1914-1918 године, Београд, 1926, 360.

³ Fitim Rifati, *Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore 1914-1918*, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2019, 164.

⁴ Marenglen Verli, “Aspekte rreth situatës në trevat shqiptare nën pushtimin austro-hungarez dhe bullgar (1916-1918)”, KOSOVA, Nr. 42/2017: 195-228; Proletar

komuna ishin të njohura për pasuritë e tyre natyrore, pozicionet gjeografike të favorshme dhe rëndësinë kulturore për popullsinë shqiptare. Marrëveshja e 1 prillit 1916 ndërmjet Austro-Hungarisë dhe Bullgarisë mbeti në fuqi deri më 29 shtator 1918, kur Bullgaria kapitulloi dhe u tërhoq nga Lufta e Parë Botërore.⁵ Kjo ndarje territoriale ndikoi jo vetëm në përkeqësimin e situatës politike dhe ekonomike të rajonit, por edhe në gjendjen e përgjithshme të popullsisë shqiptare, e cila u përball me një trajtim të ashpër nga pushtuesit bullgar.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore (1941-1944) Trupat e Boshtit, të përbëra nga forcat gjermane dhe italiane, pasi e kishin shtrirë pushtimin e tyre në pjesën më të madhe të Europës, më 6 prill 1941 filluan një ofensivë të gjerë kundër Jugosllavisë. Pavarësisht rezistencës së organizuar nga forcat jugosllave, brenda një periudhe të shkurtër ato arritën të depërtojnë dhe të pushtojnë territorin e Jugosllavisë. Paralelisht me këtë zhvillim, Kosova ra gjithashtu nën pushtim.⁶ Gjatë fushatës së prillit 1941, pjesa jugore dhe lindore e Kosovës u shndërruan në qendra strategjike të sulmeve nga forcat gjermane. Operacionet e tyre u zhvilluan në dy drejtime kryesore: boshti Bujanoc-Shkup-Kaçanik-Ferizaj dhe boshti Bujanoc-Gjilan, duke ndjekur korridore të rëndësishme strategjike për të siguruar kontrollin e plotë mbi këtë rajon.⁷ Sulmet e koordinuara dhe përparimi i shpejtë i trupave gjermane treguan rëndësinë e madhe që Kosova kishte si pjesë e planeve të tyre ushtarake dhe logjistike në rajon.

Hasani & Marenglen Kasmi, "Formacionet ushtarake në ushtritë e huaja gjatë Luftës së Parë Botërore në teatrin shqiptar të luftës", Kosova, Nr. 42/2017: 215-228; Skënder Asani, "Krahina e Shkupit gjatë pushtimit bullgar (1915-1918)", Kosova, Nr. 42/2017: 229-233.

⁵ Zhivko Avramovski, "Konflikti austro-hungarez-bullgar rreth Kosovës dhe synimet bullgare për të dalë në detin Adriatik përmes Shqipërisë (1915-1916)", Gjurmime Albanologjike, Nr. III/1973.

⁶ Fadil Hoxha, "Formimi i njësisë ushtarake dhe aksioni i armatosur në Kosovë e Metohi më 1941", në *Përparimi*, nr. 708/1961, 454.

⁷ Fehmi Rexhepi, "Sistemi i pushtimit në Gjilan e rrethinë", në *Kosova*, nr. 7. Prishtinë: Instituti i Historisë 1979, 364.

Pas pushtimit të Jugosllavisë nga Fuqitë e Boshtit, territori i saj u nda midis pushtuesve: Gjermanisë, Italisë dhe Bullgarisë. Në këtë kontekst, edhe Kosova u nda në tri zona të veçanta të pushtimit, duke reflektuar interesat dhe strategjitë e secilës palë. Për të zyrtarizuar ndarjen e territorit jugosllav, më 18-23 prill 1941 në Vjenë u mbajt një takim i organizuar me iniciativën e ministrit të Jashtëm gjerman, Joachim von Ribbentrop. Ky takim kishte si qëllim arritjen e një marrëveshjeje për ndarjen përfundimtare të Jugosllavisë.⁸ Në këtë ngjarje mori pjesë edhe homologu italian, Galeazzo Ciano, së bashku me përfaqësues të tjerë me interes të drejtpërdrejtë në këtë proces.

Vendimet e marra në takimin e Vjenës kishin një ndikim në strukturën administrative dhe politike të Kosovës, duke e ndarë popullsinë shqiptare nën pushtete të ndryshme dhe duke krijuar sfida të reja për ta.⁹ Para takimit të Vjenës, më 19 mars 1941, Adolf Hitleri dhe Joachim von Ribbentrop pritën Mbretin Boris të Bullgarisë, i cili paraqiti pretendimet e Bullgarisë për Maqedoninë, përfshirë territoret me popullsi shqiptare autoktone.¹⁰ Ky takim synonte qartësimin e pozicioneve bullgare përpara bisedimeve me italianët. Italianët kundërshtuan pretendimet bullgare për tërë Maqedoninë, duke synuar që disa zona shqiptare, si Dibra, Gostivari, Tetova dhe Struga, të përfshiheshin në Shqipëri, për të krijuar kufij strategjikë dhe të mbrojtur ushtarakisht.¹¹ Me mbështetjen e Ribbentrop-it, Ciano arriti ta bindte Hitlerin për plotësimin e kërkesave italiane.¹²

⁸ Haxhi Ademi, *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore 1941-1945*, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2021, 124/25.

⁹ *Documentson the German Foreign Policy 1918-1945* (më tej: *DGFP*), Series D (1937-1945), Volume XII, The War Years, Febr. 1-June 22 1941, United States Government Printing Office, Washington, 1962, 595.

¹⁰ Божовић & Вавић, *Супоба Времећа иа Кособы и Метоксију*, 43.

¹¹ Gurakuqi, Romeo, *Shqipëria - Çështja Shqiptare pas Luftës së Parë Botërore* (1 nëntor 1918-9 nëntor 1921)-statusi, kufijtë dhe rindërtimi shtetëror, Shkodër: *Camaj - Pipaj*, 2007, 285.

¹² Esilda Luku, *Diplomacia europiane ndaj Shqipërisë, ndërmjet dy Konferencave të Paqes (1919-1946)*, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2015, 272.

Në takimin e Vjenës, më 23 prill 1941, u zyrtarizua ndarja e zonave të influencës midis Gjermanisë, Italisë dhe Bullgarisë, si dhe u caktuan kufijtë e “Shqipërisë së Madhe”. Megjithatë, bashkimi i Kosovës dhe i territoreve të tjera shqiptare me shtetin amë mbeti i paplotësuar, pavarësisht aspiratave shqiptare.¹³

Për sa i përket Bullgarisë, kufijtë ndërmjet zonës së pushtimit bullgar dhe Shqipërisë u caktuan në mënyrë të njëanshme nga Italia, përmes një dekreti të datës 19 korrik 1941. Bisedimet ndërmjet qeverisë italiane dhe bullgare për përcaktimin e këtyre kufijve zgjatën shumë dhe u shoqëruan me tensione.¹⁴ Në mars të vitit 1943, kryesia e komisionit përgatiti një raport të hollësishëm, të shoqëruar me harta, por pavarësisht kësaj, kufijtë përfundimtarë nuk përputheshin me marrëveshjet e arritura më parë nga shtetet pushtuese.¹⁵ Në këtë kontekst, italianët zgjeruan gradualisht zonën e tyre të kontrollit, duke përfshirë territore, të cilat më parë u ishin caktuar bullgarëve, si Kaçaniku i Vjetër dhe Shtërpca, si dhe qytetet Prishtinë dhe Ferizaj. Kufiri midis zonave pushtuese të Gjermanisë, Italisë dhe Bullgarisë shtrihej në vendin e quajtur Suka e Orloviqit.¹⁶ Megjithatë, negociatat për ndarjen e sferave të interesit ndërmjet Bullgarisë dhe Gjermanisë mbetën të pazgjidhura pothuajse gjatë gjithë kohës së pushtimit, duke reflektuar rivalitetet dhe mosmarrëveshjet ndërmjet fuqive pushtuese.

Zona e pushtimit bullgar në Kosovë dhe viset e tjera shqiptare u përcaktua sipas marrëveshjeve ndërmjet fuqive pushtuese në Konferencën e Vjenës (18-23 prill 1941). Bullgaria, duke gjetur mbështetje tek aleatët e saj, arriti ta shtrijë kontrollin e saj në disa pjesë të Kosovës dhe në viset shqiptare të Maqedonisë së Sotme. Në këtë zonë përfshiheshin: një pjesë e rrethit të Gjilanit (20 fshatra), të Vitisë (22 fshatra) dhe të Kamenicës (5 fshatra), me një sipërfaqe prej

¹³ *DGFP*, Series D (1937-1945), Vol. XII., Dok. 291, fl. 487.

¹⁴ Ali Hadri, “Sistemi i pushtimit fashist në Kosovë (1941-1944)”, në *Kosova*, nr. 7. Prishtinë: Instituti i Historisë 1979, 6.

¹⁵ AQSH, F 161, D. 71, V. 1943. Raporti i Kryesisë së Komisionit për përcaktimin e kufirit shqiptaro-bullgar.

¹⁶ Hadri, “Sistemi i pushtimit”, 17.

411 km² dhe një popullsi prej 321 196 banorësh. Një pjesë e rrethit të Ferizajt (16 fshatra), me një sipërfaqe prej 189 km² dhe 12 772 banorë. Rrethi i Kaçanikut (42 fshatra), me një sipërfaqe prej 300 km² dhe 15 874 banorë. Në total, zona e pushtimit bullgar në Kosovë përfshinte 103 fshatra me një sipërfaqe prej 900 km² dhe 60 842 banorë, që përbënin rreth 8% të sipërfaqes territoriale të Kosovës dhe mbi 9% të popullsisë së saj. Përveç Kosovës, në zonën bullgare u përfshinë edhe rajone të tjera shqiptare, si Presheva dhe Bujanoci, me rreth 130 000 banorë shqiptarë. Po ashtu, disa fshatra shqiptare të qyteteve, si Strugë, Tetovë, Gostivar dhe Kërçovë, që ishin pjesë e zonës italiane, kaluan nën sundimin bullgar, për shkak të mosmarrëveshjeve rreth vijës ndarëse ndërmjet zonave.¹⁷

Një krahasim i zonave të pushtimit bullgar gjatë Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore në Kosovë dhe në viset shqiptare tregon dallime të mëdha në shtrirjen territoriale, por një vazhdimësi të qartë në qëndrimin e ashpër dhe brutalitetin ndaj popullatës shqiptare. Gjatë Luftës së Parë Botërore, zona e pushtimit bullgar përfshinte një pjesë të konsiderueshme të Kosovës. Në Luftën e Dytë Botërore, zona e pushtimit bullgar ishte shumë më e ngushtë në krahasim me Luftën e Parë Botërore. Pavarësisht ndryshimit të madh në shtrirjen territoriale midis dy Luftërave Botërore, brutaliteti bullgar ndaj popullatës shqiptare mbeti një element konstant. Politikat e dhunshme dhe shtypëse, përfshirë persekutimin e shqiptarëve dhe përpjekjet për asimilim, ishin karakteristika të pushtimit bullgar në të dyja periudhat. Shqiptarët përballeshin me dëbime, grabitje të pasurive dhe represion kulturor, duke e bërë jetën e tyre të papërballueshme nën këtë pushtim.

¹⁷ Muhamet Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore*, Prishtinë: Instituti i Historisë, 1997, 20; Ademi, *Kosova*, 191/192.

Popullsia shqiptare nën pushtimin bullgar gjatë Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore

Gjatë Luftës së Parë Botërore në aspektin administrativo-territorial, trevat lindore shqiptare ishin përfshirë në strukturat e ashtuquajturit “Inspektorat Ushtarak i Krahinës së Maqedonisë” (ose “Krahina Ushtarako-Inspektuese e Maqedonisë”, “Makedonsko Voena-Inspekciona oblast - MVIO”), i cili udhëhiqej nga “Shtabi i Inspektoratit Krahinor”, me seli në Shkup.¹⁸ I gjithë territori i pushtuar i Kosovës nga bullgarët më 1915, në pikëpamje administrative bënte pjesë në këtë zonë.¹⁹ Kështu, pushteti ushtarako-policor dhe administrativ në këtë provincë ishte përqendruar në duart e “inspektorit kryesor” ose “naçallnikut”, me seli po ashtu në Shkup.

Në aspektin civil, “Provinca e Maqedonisë” ishte e ndarë në nëntë qarqe, ku përfshiheshin Shkupi, Tetova, Ohrit, Manastiri etj., dhe në kuadër të këtyre qarqeve përfshiheshin edhe trevat lindore. Pushteti bullgar, me këtë ndarje administrative, vetëm e ripërsëriti ndarjen që ishte bërë nga autoritetet serbe.²⁰ Ndërkaq, në planin ushtarak, kjo provincë ishte ndarë në tetë rajone, secili nën udhëheqjen e brigadave, të cilat menaxhoheshin nga shtabet ushtarake përkatëse. Çdo qark ishte i ndarë në rrethe dhe secili rreth ishte i organizuar në komuna. Në krye të administratës së çdo rrethi qëndronte “administrata e rrethit” (ose “okolijsko upravljenje”), e drejtuar nga nënprefekti (*okolijski naçallnik*). Për secilin rreth dhe komunë ishte formuar një komision i vogël, i përbërë nga tre anëtarë, ku njëri ishte kryetar i komitetit (*okoliski naçallnik*). Shumica e anëtarëve të këtyre komisioneve ishin të dërguar nga Bullgaria, ndërsa në çdo fshat ishte emëruar një “kmet” (plak katundi) për të menaxhuar çështjet lokale. Përveç kësaj, pranë çdo administrate komunale ishin vendosur edhe postëkomandat policore. Një aspekt tjetër i rëndësishëm ishte se

¹⁸ Halim Purellku, “Trevat lindore shqiptare nën pushtimin bullgar (1915-1918)”, në *Buletini i Fakultetit Filozofik, Universiteti i Prishtinës*, Prishtinë, 2014, 47.

¹⁹ Shaban Hashani, *Ferizaj dhe rrethina 1873-1941 (vështruar nga pikëpamja historike)*, Ferizaj: pa botues 1998, 215.

²⁰ Purellku, “Trevat lindore shqiptare nën pushtimin bullgar (1915-1918)”, 47.

pushteti civil dhe ai policor në qarqe, rrethe e komuna ishte organizuar dhe mbështetur kryesisht nga kuadro të Organizatës së Brendshme Revolucionare Maqedonase. Si pasojë e këtyre masave, në trevat lindore shqiptare mbizotëronte një gjendje mjerimi, ku uria dhe varfëria ishin të përhapura gjerësisht në mesin e popullatës.²¹

Gjatë viteve 1915-1918, periudha e pushtimit bullgar në Kosovë është cilësuar si ndër më të rëndat për popullin shqiptar. Kjo periudhë karakterizohet nga dhuna e ashpër, shtypja sistematike, varfëria e skajshme dhe uria masive. Shqiptarët në këtë zonë nuk gëzonin asnjë të drejtë kombëtare apo qytetare.²² Përkundrazi, ndaj tyre ushtrohej vazhdimisht dhunë dhe terror. Një nga format më të rënda të dhunës ishte puna e detyruar për realizimin e projekteve, si ndërtimi i hekurudhës në Maqedoni. Po ashtu, konfiskimi i ushqimeve dhe i mallrave nga popullsia vendase ishte një tjetër barrë e rëndë që rëndonte mbi shqiptarët.²³ Këto politika shtypëse dhe shfrytëzuese nxorën në pah trajtimin çnjerëzor, që populli shqiptar pësoi gjatë kësaj kohe.²⁴ Pavarësisht masave të rrepta të pushtuesve bullgarë për të shtypur çdo lloj rezistence, shqiptarët arritën të organizoheshin dhe të bënë kryengritje të armatosura kundër pushtuesve. Megjithatë përballja ishte jashtëzakonisht e vështirë, shqiptarët kurrë nuk iu nënshtruan plotësisht pushtimit bullgar. Rezistenca e tyre vazhdoi deri në fund, derisa bullgarët u detyruan të largoheshin nga Kosova në tetor të vitit 1918.²⁵

²¹ Purellku, “*Trevat lindore shqiptare nën pushtimin bullgar (1915-1918)*”, 47.

²² Rushiti, *Rrethanat*, 192.

²³ Noel Malcolm, *Kosova, një histori e shkurtër*, Prishtinë: Koha, 2011, 339.

²⁴ Xheladin Shala, *Marrëdhëniet shqiptaro-serbe 1912-1918*, (Tezë e doktoratës), Prishtinë: Universiteti i Kosovës në Prishtinë, Fakulteti Filozofik-Dega e Historisë, 1986.

²⁵ Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 846, Dosja (më tej: D.) Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës, Nr. 25, Filmi 872, 1-22; Xheladin Shala, *Marrëdhëniet shqiptaro-serbe 1912-1918*, (Tezë e doktoratës), Prishtinë: Universiteti i Kosovës në Prishtinë, Fakulteti Filozofik-Dega e Historisë, 1986 etj.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore të gjitha trevat shqiptare të aneksuara prej bullgarëve, Sofja zyrtare i shpalli si pjesë përbërëse të Mbretërisë Bullgare. Bullgaria ndoqi ndaj popullsisë serbe në këto treva një politikë tolerante,* që synonte asimilimin e tyre, pasi i konsideronte bullgarë të Moravës,²⁶ ndërsa bullgarët gjatë sundimit të tyre (gusht 1941 - shtator 1944) ndoqën një politikë tejte diskriminuese ndaj shqiptarëve. Ata internoheshin, burgoseshin e vriteshin në mënyrat më brutale.²⁷

Menjëherë pas pushtimit të Kosovës Juglindore, bullgarët filluan me rregullimin administrativo-juridik dhe ushtarako-policor, proces të cilin e bënë në disa faza: së pari, u bë përforcimi ushtarak në gjysmën e prillit 1941. Madje, gjatë muajve korrik-gusht, Komanda Supreme bullgare bëri riorganizimin ushtarak, duke vendosur forca të mëdha në territoret e okupuara, kurse në zonën pushtuese të Kosovës u vendosën 2-3 batalione me gjithsej 450 deri në 500 ushtarë, të cilët u shpërndanë në rajonin e Kaçanikut. Pjesa më e madhe e ushtarëve bullgarë u vendosën përgjatë kufirit italo-bullgar, ndërsa Shtabi kryesor Ushtarak u vendos në Zhegër.²⁸ Me qëllim që të mbahej gjendja nën kontroll, bullgarët formuan njësite të shumta policore.²⁹ Në zonën e pushtimit bullgar në Kosovë ekzistonte vetëm një rreth policor i vendosur në Kaçanik. Drejtoria policore e Kaçanikut kishte tri stacione policore, të cilat gjendeshin në Viti, Gaqkë dhe Shtërpçë.³⁰

* Qëndrimi i politikës bullgare në radhë të parë, bëri që populli serb të krijonte iluzione, se me ndihmën e pushtetit bullgar do t'u kundërviheshin shqiptarëve. Në periudhën e pushtimit bullgar nuk munguan rastet, kur familjet serbe që u përfshinë në zonën italiane të kalonin në zonën e pushtimit bullgar. Kjo bëhej si rezultat i kushteve që ofronin bullgarët ndaj popullsisë serbe dhe ndodhte vetëm në zonën e pushtimit në Kosovë, ndërsa në zonën e pushtimit në Maqedoni, serbët nuk e kishin këtë pozitë. Shatri, *Kosova*, 32; Halabaku, *Lëvizjet*, 69-70.

²⁶ Halabaku, "Zona pushtuese bullgare", 470.

²⁷ Shatri, *Kosova*, 32; Halabaku, *Lëvizjet*, 69-70.

²⁸ Halabaku, *Lëvizjet*, 62.

²⁹ AQSH, F.149, D.I-1170, fl. 12. Shkurtime: Ministria e Punëve të Brendshme - Zyra Politike dhe e Personelit për Këshillin e Ministrave. Tiranë, 5 prill 1941.

³⁰ Halabaku, *Lëvizjet*, 64.

Pushteti bullgar, pasi realizoi rregullimin ushtarako-politor, më pas bëri edhe rregullimin administrativ territorial-juridik të organeve dhe institucioneve të tjera.³¹ Administrata bullgare ishte hierarkike dhe centraliste, për shkak se vendi ishte i ndarë në dy krahina, këto në rrethe, e rrethet në komuna.³² Në krye të këtyre institucioneve qëndronte drejtori krahinor, drejtori i rrethit, ndërsa në komuna *kmeti* (kryetari). Çdo fshat kishte si epror kryesor *kmetin*, i cili i përgjigjej kryetarit të komunës. Në çdo institucion shtetëror punonin edhe një numër nëpunësish, të cilët kishin për detyrë të propagandonin gjuhën bullgare.³³ Në zonat e pushtimit bullgar, shqiptarët përballeshin me mungesën e të drejtave elementare kombëtare dhe qytetare.

Politika bullgare ndaj popullsisë shqiptare në këto rajone karakterizohej nga brutaliteti ekstrem, përmes internimeve, burgosjeve, vrasjeve masive dhe shtypjes së identitetit kombëtar. Persekutimi i popullsisë shqiptare në këto zona përfshinte dhunë sistematike dhe shkelje të të drejtave njerëzore, të dokumentuara në raportet zyrtare të kohës.³⁴ Raportet nga autoritetet shqiptare të kohës dëshmojnë për krimet e kryera nga ushtria bullgare ndaj popullsisë shqiptare në zonat e Preshevës, Kumanovës dhe Shkupit gjatë vitit 1941. Një raport i Ramadan Preshevës për Komisariatit e Lartë Civil për Kosovë, Dibër dhe Strugë, përshkruan situatën gjatë periudhës 10-17 maj 1941. Në këtë raport thuhet se ushtria bullgare kishte plaçkitur shtëpitë dhe objektet fetare, si dhe kishte arrestuar dhe burgosur dhjetëra shqiptarë, veçanërisht ata që identifikoheshin përmes veshjes kombëtare. Në një rast specifik, më 13 maj 1941, mbi 300 shqiptarë u arrestuan në xhaminë e Jahja Pashës në Shkup dhe u liruan të nesërmen, ndërsa në Kaçanik u burgosën mbi 300 të rinj shqiptarë, për fatin e të cilëve nuk dihej asgjë.³⁵ Dhuna e ushtruar nga bullgarët

³¹ Daut Bislimi, *Formacionet politiko-ushtarake në Kosovë (1941-1945)*, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 1997, 57.

³² Halabaku, *Lëvizjet*, 67.

³³ Bislimi, *Formacionet*, 57.

³⁴ Shatri, *Kosova*, 32.

³⁵ AQSH, F. 23, D. 25, V. 1941, fl. 236.

përfshinte gjithashtu përpjekje për të mohuar identitetin kombëtar shqiptar. Popullsisë shqiptare i bëhej presion për të pranuar identitetin bullgar përmes fyerjeve dhe kërcënimeve. Nëpërmjet këtyre masave, autoritetet bullgare synonin asimilimin e popullsisë shqiptare dhe eliminimin e çdo forme të organizimit kombëtar.³⁶

Një aspekt tjetër i politikës shtypëse bullgare ishte shfrytëzimi i popullsisë shqiptare për punë të detyruar. Mbi 1 000 shqiptarë u detyruan të punonin në ndërtimin e rrugëve dhe hekurudhave që lidhnin fshatrat e zonës së pushtimit bullgar. Për shembull, hekurudha nga Gërlica deri në Shtërpçë, e ndërtuar me forcë nga shqiptarët, shërbente për eksploatimin e minierave të Jezerinës.³⁷

Përveç punës së detyruar, autoritetet bullgare grabitnin pasuritë bujqësore dhe bagëtinë e popullsisë shqiptare, të cilat transportoheshin përmes organizatës ushtarake “Hranoiznos” në Shkup e, më pas, në Bullgari. Kjo grabitje shkaktoi varfëri të thellë dhe vështirësi të mëdha për mbijetesën e popullsisë lokale, e cila tashmë ishte e varur nga bujqësia dhe blegtoia për jetesë.³⁸

Një sfidë tjetër për popullsinë shqiptare ishte fakti se disa fshatra të zonës bullgare ndodheshin afër vijës së demarkacionit me zonën e pushtimit italian. Kjo situatë e vështirësoi më tej jetesën, pasi fshatarët duhej të siguronin leje të posaçme për të punuar tokat e tyre që ndodheshin në zonën tjetër pushtuese.³⁹ Autoritetet shqiptare në zonën italiane bënë përpjekje për të ndërhyrë nëpërmjet rrugëve diplomatike, për të ndalur dhunën sistematike bullgare. Një shembull është kërkesa e Nënprefekturës së Gjilanit drejtuar Prefekturës së Prishtinës më 4 tetor 1941, ku kërkohej ndërhyrje për të ndalur dhunën.⁴⁰ Megjithatë, këto përpjekje shpesh rezultuan të pasuksesshme, për shkak të situatës së ndërlikuar politike dhe moskoordinimit të autoriteteve.

³⁶ AQSH, F.2 66, D.80, V.1942, fl. 2-3.

³⁷ Halabaku, *Lëvizjet*, 77.

³⁸ Ademi, *Kosova*, 199.

³⁹ AQSH, F.167, D.72, V.1941, fl. 45-46.

⁴⁰ AQSH, F.167, D.72, V.1941, fl. 45-46.

Për të shtypur çdo formë të rezistencës, autoritetet bullgare miratuan ligje, të cilat ashpëronin dënimet ndaj popullsisë lokale. Ligji mbi mbrojtjen e shtetit (*Zakon za zastitata na drzavata*), i cili hyri në fuqi më 16 dhjetor 1941, kërcënonte me vdekje çdo formë të propagandës kundër shtetit bullgar.⁴¹ Ky ligj forcoi masat represive ndaj shqiptarëve dhe popullsisë të tjera në zonën e pushtimit bullgar.

Për qëllim informimi të plotë mbi pozitën e shqiptarëve në zonën e pushtimit bullgar dhe të bullgarëve në zonën italiane, më 5 mars 1942, Mëkëmbësi i Përgjithshëm Mbretëror i dërgoi një shkresë Ministrisë së “Tokave të Liruar”, duke kërkuar mbajtjen e informacionit.⁴² Më 17 prill 1942, Qeveria Bullgare shpalli mobilizimin për banorët 23-55 vjeç.⁴³ Pavarësisht thirrjes, shumë shqiptarë ikën dhe kaluan në zonën e pushtimit italian. Koço Tasi, inspektor i përgjithshëm për Kosovën, informoi më 28 maj 1942 kryeministrinë dhe prefekturat e Prishtinës, Gjilanit dhe Ferizajt, se 700 shqiptarë kishin kaluar në zonën shqiptare, për shkak të keqtrajtimit nga autoritetet bullgare.⁴⁴

Pushteti bullgar, për të zgjeruar territoret, e shtyu popullsinë shqiptare të linte shtëpitë. Në vitin 1942, autoritetet bullgare përdorën qarqe ekstreme maqedono-bullgare dhe çetnikët e Drazha Mihajloviqit për të ushtruar presion. Kjo shkaktoi shpërnguljen e 3 000-4 000 shqiptarëve. Shqiptarët në zonën e pushtimit bullgar përjetuan mungesa të mëdha ushqimore, si dhe vështirësi për t’u furnizuar me ushqim. Po ashtu, ata nuk lejohej të transportonin drithë të blerë në Shqipëri.⁴⁵ Ndërkaq, në një raport tjetër të Ministrisë së “Tokave të Liruar” theksohej: “*Më tepër se 3 000 veta, banorë shqiptarë të maleve të Karadakut të Kosovës, Kumanovës, Kaçanikut, Preshevës, Shkupit, Manastirit kanë qenë të shtrënguar të braktisin shtëpitë e tyre dhe ndodhen në kushte të vështira në Gjilan, Ferizaj,*

⁴¹ Rexhepi, *Gjilani me rrethinë*, 58.

⁴² AQSH, F. 266, D. 83, V. 1942, fl.1 -3.

⁴³ AQSH, F. 52, D. 402, V. 1942, fl. 1.

⁴⁴ AQSH, F. 814, D. 14, V. 1942, fl. 5-7.

⁴⁵ Ademi, *Kosova*, 202.

Tetovë e Dibër”.⁴⁶

Në zonën e pushtimit bullgar, gjatë gjithë periudhës së luftës, popullsia shqiptare pati mungesa edhe për gjërat më thelbësore, siç ishte buka. Në një raport mbi gjendjen e banorëve të Kaçanikut, thuhej se qytetarët kishin nevojë për drithë. Madje, shqiptarët nuk lejoheshin nga autoritetet bullgare që të merrnin me vete as 20 kg drithë të blerë në Shqipëri, ngase konsiderohej si kontrabandë.⁴⁷ Në një telegram të Prefekturës së Dibrës kërkohesh ndërhyrje diplomatike për të ndaluar shpërnguljen e shqiptarëve, ndërsa ata kërkuan armë për të mbrojtur veten nga bullgarët dhe serbët. Raportet pasqyronin vrasjet dhe torturat e shqiptarëve, përfshirë ngjarjen e 15 gushtit 1942, ku autoritetet bullgare dhe serbe sulmuan besimtarët, duke vrarë 4 dhe plagosur 24 vetë.⁴⁸

Kështu, në një dokument mbi masakrat e shqiptarëve andej kufirit, të datës 16 dhjetor 1943 të Nënprefekturës së Gjilanit, drejtuar Prefekturës së Prishtinës, ndër të tjera thuhet: *“Drazhistat që ndodhën në N/Prefekturën e Medvedjes, të cilët mbajnë emrin (Karovski Adred) janë tue ba masakra në katundet Svircë, Tupallë e Gërbac që janë thjesh shqiptarë si dhe katundet Ravana, Banja, Stara-Banja, Llapashtica, Kapit, Sjarnica, Gjylekari e Medvedja që janë të përziemë, në të gjitha këto mund të jen ma se 400 frym. Masakrimet e bama me qëllim që të largohen nga andej e me ardhë këtë anë”*.⁴⁹ Për torturat dhe masakrat ndaj shqiptarëve dëshmimet janë të shumta, duke përfshirë të dhënat mbi burgosjet dhe vrasjet në Shkup, Kumanovë dhe Preshevë. Ky terror bullgar vazhdoi deri në shtator 1944, kur trupat bullgare u larguan nga Kosova dhe viset shqiptare. Po ashtu, pas largimit të gjermanëve, popullsia shqiptare u rrezikua nga sllavët, duke pësuar viktima të shumta.⁵⁰ Pushteti bullgar vazhdoi

⁴⁶ AQSH, F. 215, D. 71, V. 1944, fl. 1-11.

⁴⁷ Arkivi i Ministrisë për Europën dhe Punët e Jashtme (më tej: AMEPJ), Dosja (më tej: D) 99, Viti (më tej: V.) 1944, fl. 14. Raport i Ministrisë së “Tokave të Liruara.

⁴⁸ AMEPJ, D. 99, V. 1944, fl. 45-51.

⁴⁹ AMEPJ, D. 176, V. 1944, fl. 12.

⁵⁰ AMEPJ, D. 99, V. 1944, fl. 36.

trajtimin mizor ndaj shqiptarëve, ndërsa një kërkesë nga Komiteti Qendror i Lidhjes së Dytë të Prizrenit kërkoi leje për kalimin e shqiptarëve përtej kufirit. Bullgarët i detyronin shqiptarët të punonin në kushte të rënda dhe i transportonin në Bullgarinë e Vjetër.

Në periudhën 1941-1944, në zonën bullgare u vranë 560 shqiptarë. Pushteti bullgar ndoqi një politikë asimiluese ndaj popujve të tjerë, përfshirë maqedonasit, serbët dhe shqiptarët, duke mohuar të drejtat nacionale dhe qytetare të shqiptarëve. Si rezultat, shumë shqiptarë u shpërngulën për t'i shpëtuar dhunës së pushtetit bullgar.⁵¹

Bazuar në burime historike, mund të thuhet se situata e popullsisë shqiptare nën pushtimin bullgar gjatë Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore ishte tejet e vështirë. Gjatë këtyre periudhave, shqiptarët përjetuan një shtypje të rëndë politike dhe sociale, që përfshinte konfiskimin e tokave, ndalimin e shkollimit në gjuhën shqipe dhe përndjekje të individëve të angazhuar në mbrojtjen e identitetit kombëtar.

Gjendja ekonomike e shqiptarëve gjithashtu u përkeqësua ndjeshëm, për shkak të plaçkitjeve të resurseve bujqësore dhe rekuizimeve ushtarake. Popullsia vendase vuajti nën barrën e taksave të rënda dhe detyrimeve të imponuara nga administratat bullgare, ndërsa shumë familje u detyruan të braktisnin vendbanimet e tyre për të shpëtuar nga dhuna dhe shtypja. Megjithatë, shqiptarët treguan qëndresë ndaj përpjekjeve për asimilim dhe ruajtën identitetin e tyre kombëtar në kushtet e vështira të pushtimit. Pushtimi bullgar në hapësirat shqiptare gjatë periudhës së Luftës së Parë dhe Luftës së Dytë Botërore përbën një kapitull të vështirë për popullsinë shqiptare, duke sjellë persekutimin, shfrytëzimin dhe përjashtimin e shqiptarëve nga struktura të ndryshme administrative dhe sociale. Pavarësisht ndryshimeve të dukshme në kontekstin politik, ushtarak dhe diplomatik të të dyja periudhave të luftës, qasja e pushtuesve bullgarë mbeti konsistente dhe e fokusuar në ruajtjen e kontrollit të territoreve të pushtuara dhe përpjekjet për të manipuluar strukturat etnike dhe

⁵¹ Halabaku, *Lëvizjet*, 251.

politike të rajonit.

Gjatë Luftës së Parë Botërore, Bullgaria kishte një qëllim të qartë për të zgjeruar sferën e saj të ndikimit në Ballkan dhe për të konsoliduar pozitat e saj territoriale, duke synuar krijimin e një rendi të ri në rajon. Pushtimi bullgar në këtë periudhë ishte pjesë e përpjekjes së Bullgarisë për të mbështetur aleatët e saj, kryesisht Gjermaninë dhe Austro-Hungarinë, me synimin për të fituar kontrollin mbi Ballkanin. Si rezultat i kësaj politike, shqiptarët u përballën me shtypje të rëndë dhe u përpoqën të mbrojnë autonominë e tyre. Ajo periudhë ishte veçanërisht e dhunshme për shqiptarët që u përballën me shtypje të rreptë dhe veprime të shfrytëzimit të burimeve të rajonit nga pushtuesit.

Nga ana tjetër, gjatë Luftës së Dytë Botërore, Bullgaria kishte ndryshuar qëllimet dhe objektivat e saj. Pas pushtimit të territoreve shqiptare nga forcat gjermane dhe bullgare, Bullgaria shpalli mbështetje për regjimin nazist dhe bëri përpjekje për të konsoliduar pushtetin e saj, duke manipuluar balancat etnike në rajon dhe duke përdorur strategjinë e zhvendosjes masive të popullsisë, në një përpjekje për të forcuar pozitat e saj të kontrollit. Ky veprim i Bullgarisë, krahas pasivizimit të autoriteteve të okupimit, përfshiu përpjekje për të favorizuar shqiptarët dhe për ta zhvendosur popullsinë serbe nga Kosova. Përveç kësaj, Bullgaria u përpoq të shpërngulte elementë të tjerë etnikë dhe të forconte ndikimin shqiptar, për të krijuar një stabilitet të ri, që përputhej me interesat e saj dhe të aleatëve të saj, veçanërisht në kuadër të bashkëpunimit me forcat naziste.

Edhe pse periudhat e pushtimit bullgar kanë disa karakteristika të përbashkëta, si shfrytëzimi ekonomik i burimeve, persekutimi i popullsisë dhe eliminimi i çdo forme rezistence, dallimet qëndrojnë në objektivat e ndryshëm politikë-ushtarakë dhe strategjitë që bullgarët përdorën për të arritur ato. Gjatë Luftës së Parë Botërore, Bullgaria synonte të ruante *status quo*-në e saj dhe të zhvillonte një administratë të qëndrueshme, ndërsa gjatë Luftës së Dytë Botërore synimi ishte

përfitimi i territoreve dhe forcimi i lidhjeve me fuqitë aleate të asaj kohe.

Si përfundim, periudha e pushtimit bullgar në hapësirat shqiptare gjatë Luftës së Parë dhe Luftës së Dytë Botërore ishte një periudhë e vështirë dhe e rëndë për popullsinë shqiptare. Shqiptarët përballuan persekutim, përjashtim nga administrata, internime dhe mobilizime për punë të detyruar, si dhe shfrytëzim të burimeve të tyre ekonomike nga pushtuesit bullgarë. Pavarësisht pakënaqësive dhe kundërshtimeve të vazhdueshme, kufijtë dhe zonat e pushtimit nuk ndryshuan ndjeshëm, duke lënë pasojë afatgjatë në aspektin ekonomik, social dhe etnik në rajon.